

RAZISKOVANJE TEMAČNEGA TURIZMA

Metodološki pristopi in raziskovalne perspektive

Pregledni znanstveni članek | 1.02
Datum prejema: 1. 7. 2019

Izvleček: Temačni turizem razumemo kot potovanje h krajem, povezanim s smrtjo, trpljenjem in navidezno mračnostjo. Raziskovanje odnosa do smrti, mrtvih in spomina v turističnem kontekstu je tudi predmet tega prispevka. Želela sva identificirati teme, ki so v zvezi s temačnim turizmom obravnavane v najvišje razvrščenih znanstvenih člankih na mednarodni ravni in v Sloveniji. Do rezultatov sva prišla s sistematičnim pregledom in metaanalizo virov iz bibliografskih baz Web of Science in COBISS med letoma 2007 in 2018. Najpogostejše teme, ki jih obravnavajo znanstveni članki, so izkušnje obiskovalcev, dediščina, smrt, spomin, komemoracija in motivi obiskovalcev; uporabljena je pretežno kvalitativna metodologija.

Ključne besede: temačni turizem, smrt, dediščina, metodologija, družboslovje, humanistika

Abstract: Dark tourism is an act of travel to places associated with death, suffering and the seemingly macabre. Related research work, as a subject of this paper, involves exploring the relationship to death, the dead and memory in the context of tourism. The aim was to identify the topics that are discussed in high-ranking academic papers on the international level and in Slovenia. The results were obtained using a systematic review and a meta-analysis of literature from the Web of Science and COBISS bibliographic databases published between 2007 and 2018. The most common topics discussed in scientific papers are visitor experience, heritage, death, memory, commemoration and visitor motives; qualitative methodology dominates in these papers.

Keywords: dark tourism, death, heritage, methodology, social sciences, humanities

Uvod

Dvajseto stoletje je bilo stoletje vojn in nasilja, ki so v družbi pustili še danes vidne sledi. Slovensko poselitveno območje je bilo interesno področje takratnih velikih sil, med drugim Avstro-Ogrske, Kraljevine Italije in nacistične Nemčije, in tu so ostaline/posledice vojaških spopadov v (naravnem in urbanem) prostoru vidne še danes. Te danes privabljajo šolske skupine, ki v sklopu učnih programov tako spoznavajo zgodovino in dediščino prostora; prav tako so mnoge ostaline zanimive tudi za druge skupine prebivalstva, vključno z domačimi in tujimi turisti. Z vidika kulturne dediščine te ostaline nekdanjih konfliktov obravnavamo kot memorialno dediščino (Spletni vir 1), medtem ko s turističnega zornega kota te obiske razumemo kot poseben tip turizma, t. i. 'temačni turizem' (ang. *dark tourism*).¹

Besedo turizem po navadi povezujemo s prostim časom, sprostitvijo in z zabavo, obstaja pa tudi drugačna vrsta turizma, ki v svojem bistvu nasprotuje vnaprej ustvarjenim idejam, ki jih imajo ljudje o tej dejavnosti (Selmi, Tur in Dornier 2012). Definicija Svetovne turistične organizacije (Spletni vir 2) turizem opredeljuje kot »dejavnost oseb,

ki z namenom preživljanja prostega časa, v poslovne in druge namene, ki niso povezani z opravljanjem plačanega dela v obiskanem kraju, potujejo in bivajo v krajih zunaj svojega običajnega okolja največ eno zaporedno leto«.

Pri temačnem turizmu gre za potovanje v kraje, povezane s smrtjo, trpljenjem in z navidezno mračnostjo (Stone 2006) iz različnih razlogov, med katerimi prevladujejo radovednost, želja po učenju in razumevanju, rekreacija in romanje (Chang 2014). Sem prištevamo tudi obiskovanje krajev, kjer so se zgodile tragedije ali odmevne smrti, ki še vedno vplivajo na naša življenja (Tarlow 2005: 48). Morda navidezno nasprotje (turizem na eni in mesto/a, kjer je prišlo do posamičnega ali množičnih primerov smrti, na drugi strani) je lepo opisal eden izmed anketirancev, ko ga je Maarja Nomme (Spletni vir 3) vprašal, kaj je zanj temačni turizem: »Gre za obiskovanje krajev, ki so pravzaprav mučni, saj je turistična izkušnja, ki naj bi bila zabavna in sproščujoča, pretvorjena v izkušnjo, ki od obiskovalca zahteva razmislek o življenju in smrti.« Smotnost obravnave s turističnega zornega kota upravičujejo tudi nekateri empirični podatki: število obiskovalcev največjega nacističnega koncentracijskega taborišča Auschwitz-Birkenau (Poljska), ki je uvrščeno tudi na Unescov seznam svetovne dediščine, je v letih 2016, 2017 in 2018 presegllo dva milijona (Spletni vir 4), obisk jedrskega reaktorja v ukrajinskem Černobilu pa je od leta 2002 (dve

¹ Temačni turizem je najpogosteje uporabljen izraz v slovenskem jeziku.

* Metod Šuligoj, dr. družboslovnih znanosti – managementa, izredni profesor, Univerza na Primorskem, Fakulteta za turistične študije – Turistica, Obala 11a, 6320 Portorož/Portorose; metod.suligoj@fts.upr.si.

** Kristina De Luca, dipl. mediatorica v turizmu, Univerza na Primorskem, Fakulteta za turistične študije – Turistica, Obala 11a, 6320 Portorož/Portorose; kristina_deluca@hotmail.com.

leti po odprtju) do leta 2015 poskočil z 870 na 30.000 obiskovalcev letno in se zadnja tri leta giblje okrog te številke (Spletni vir 5). Slovenski primeri memorialne dediščine takih stopenj rasti ne dosegajo, a so, npr. Kobariški muzej ali Partizanska bolnica Franja, med bolj prepoznavnimi v državi. Vsekakor zaradi že omenjene preteklosti Slovenija danes obiskovalcem (turistom) ponuja mnogo različnih primerov memorialne dediščine, povezanih s fašizmom, s prvo in z drugo svetovno vojno ter s poboji iz druge polovice 40. let prejšnjega stoletja (Šuligoj 2017a). Pomembni koraki k množičnemu obiskovanju te dediščine z memorialnimi in s patriotskimi nameni (tudi v turističnem kontekstu) so se tu zgodili po koncu velike vojne (glej Klabjan 2010; Kavrečič 2017; Šuligoj 2016a: 448), kar je praktično v istem času kot na ozemlju nekdanje Zahodne fronte (Winter 2009b, 2011). Treba pa je poudariti, da se je sicer ta oblika turizma začela razvijati veliko prej (glej Šuligoj 2016b: 260; Kužnik in Vele 2017b: 100).

Glede na navedena izhodišča je namen pričujočega prispevka,² ki se v bistvu naslanja na človekovo smrt in trpljenje, ugotoviti obseg in tematike, ki so v zvezi s temačnim turizmom obravnavane v najvišje razvrščenih znanstvenih člankih na mednarodni ravni ter ločeno v slovenskem merilu. Prvi cilj je torej identificirati raziskovalne teme, njihovo pogostost in pri tem uporabljene znanstvene metode. V tem smislu se prvo raziskovalno vprašanje glasi: katere teme, povezane s temačnim turizmom, se globalno najpogosteje obravnavajo? Skladno s ciljem navajava še drugo raziskovalno vprašanje: kateri metodološki pristopi se uporabljajo pri raziskovanju temačnega turizma?

Drugi cilj je praktično enak prvemu, le da se ta osredinja zgolj na slovenski raziskovalni prostor. To je prostor, v katerem delujejo zaposleni v slovenskih raziskovalnih inštitucijah (ne zgolj javnih), katerih znanstvene objave so evidentirane v bazi COBISS (*Co-operative Online Bibliographic System and Services*).³ Tretje raziskovalno vprašanje se tako glasi: katere teme, povezane s temačnim turizmom, se v Sloveniji najpogosteje obravnavajo in kateri metodološki pristopi so pri tem najpogosteje uporabljeni? To raziskovalno vprašanje se v slovenskem družboslovju in humanistiki postavlja prvič, čeprav potreba po znanstvenem raziskovanju izhaja že iz razhajanj v slovenski družbi, ki izhajajo iz konfliktov v 20. stoletju ter z njimi povezano disonantno dediščino (glej Hrobat Virloget 2017); odnos domicilnega prebivalstva in tudi obiskovalcev do tovrstnega turizma ni dovolj raziskana

tema (Kidron 2013; Stone in Sharpley 2008). Tudi izbrani hrvaški akademiki/profesorji/raziskovalci so se v posebnem poročilu, povezanem s simboli, z znaki in drugimi obeležji totalitarnih režimov in gibanj 20. stoletja, ki povzročajo razprtije v hrvaški družbi, kar v sedmih od 13 priporočil (neposredno ali posredno) zavzeli za spodbujanje znanstvenega raziskovanja (Spletni vir 6). Če zanemarimo hrvaške specifičnosti, so v tem pogledu ta priporočila relevantna tudi za raziskovalce zunaj Hrvaške, posebej v postsocialističnih državah. Različen »tok zgodovine«, vloga v konfliktu (agresor – žrtev, zmagovalec – poraženec) in kulturne specifičnosti so dovolj dober razlog za raziskovanje tudi na ravni narodov, držav ali regij (tudi čezmejnih). Na ta način se na tej ravni zapolnijo vrzeli v družboslovju in humanistiki, kar je pravzaprav izhodiščna usmeritev tudi tega prispevka; ugotovitve znanstvenih raziskav (tudi tistih, ki se s pomočjo metaanalize naslanjajo na / povzemajo druge raziskave in tako kreirajo novo znanje) pripomorejo tudi k boljšemu razumevanju preteklosti in današnjih odzivov nanjo; to bi moralo pozitivno vplivati na blaženje/reševanje nesoglasij v družbi. Sistematični pregled preteklih raziskav je prav gotovo tudi dobro izhodišče/osnova (in spodbuda) za nadaljnje raziskovalno delo, v katerem je turizem zgolj ena od perspektiv.

Za pričujoči prispevek sva sistematično pregledala vire in izvedla metaanalizo, raziskovalno metodo, namenjeno združevanju rezultatov večjega števila med seboj neodvisnih študij, ki se ukvarjajo s proučevanjem podobnega raziskovalnega problema, pri čemer sva delala tudi po principih, značilnih za analizo vsebine. V analizo so vključeni znanstveni članki iz baze *Web of Science* (WoS), ki omogoča dostop do multidisciplinarnih bibliografskih baz podatkov z indeksi citiranosti, ki od leta 1970 vključujejo podatke iz okrog 10.000 najbolj prestižnih in vplivnih znanstvenih revij na svetu (Spletni vir 7). Poleg tega sva za potrebe tretjega raziskovalnega vprašanja v analizo vključila tudi znanstvene objave (članke) iz baze COBISS, glavne bibliografske baze v Sloveniji. Pri analizi sva upoštevala znanstvene članke od leta 2007 do vključno leta 2018. Izbrana časovna omejitev zoži iskalne rezultate na najaktualnejše in hkrati priskrbi dovolj obširen izbor literature za dober vpogled v tematiko.

Temačni turizem in njegove pojavne oblike

Turizem kot človeška aktivnost ima tudi na območju današnje Slovenije dolgo tradicijo, čeznjo so potovali številni popotniki (glej Kavrečič 2011, 2015; Studen 2006). V tem kontekstu lahko obravnavamo tudi novi zagon, ki ga je v Posočju po letu 1918 zaznamoval prav temačni turizem in s tem povezana fašizem in italijanski patriotizem na novih italijanskih ozemljih (Kavrečič 2017; Šuligoj 2016a: 448). Ne samo velika vojna, ampak v splošnem vsi vojaški konflikti kot tudi mnogi kruti totalitarni režimi so s svojimi posledicami omogočili oblikovanje številnih spominskih

2 Povod za članek je bil zaključni projekt Kristine De Luca (2018), ki je nastal kot zaključek študija na programu Mediacija v turizmu (Univerza na Primorskem, FTŠ – Turistica). Avtorja sva tam obdelano snov najprej selekcionirala, nato dopolnila z dodatnimi teoretičnimi opredelitvami, razširila časovni okvir analize mednarodnih raziskav ter dodala analizo produkcije slovenskih raziskovalcev.

3 Vneseni so tudi tuji avtorji, ki objavljajo skupaj z zaposlenimi v Sloveniji.

praks in tudi s tem povezana potovanja po vseh naseljenih celinah. Ne glede na to, da ima ta oblika turizma očitno globoke korenine v izročilu človeške civilizacije, temačni turizem kot turistični produkt pozornost raziskovalcev privablja šele od konca 20. stoletja (Seaton 2018). V tem času pa se raziskovalci še niso zedinili o njegovem točnem poimenovanju niti označbi. Fenomen je bil med drugim sprva označen kot 'črna točka' (ang. *black spot*) (Rojek 1994), pozneje kot 'tanaturizem' (ang. *thanatourism*) (Seaton 1996), 'turizem grozodejstev' (ang. *atrocitiy tourism*) (Beech 2000; Tunbridge in Ashworth 1996), 'morbidni turizem' (ang. *morbid tourism*) (Blom 2000) in 'temačni turizem' (ang. *dark tourism*) (Foley in Lennon 1996, 1997); tudi temačnega turizma, ki se je kot pojem še najbolj uveljavil, različni avtorji niso definirali povsem enako (prim. Ashworth 2008: 234; Preece in Price 2005: 192; Stone 2006: 146; Tarlow 2005: 48).⁴ Vsako poimenovanje je njegov avtor pospremil z lastno definicijo, ki naj bi ta novi predmet akademskega proučevanja kar najbolj natančno in nazorno opisala, sledile pa so jim še druge. Chris Rojek (1994) je t. i. turizem črnih točk opisal kot trženje območij, na katerih so se znane osebnosti ali večje število ljudi srečali z nenadno in nasilno smrtjo; Malcolm Foley in John Lennon (1996: 198) sta to vrsto turizma opredelila kot »pojav, ki zajema predstavitev in porabo (obiskovalcev) resničnih in uprizorjenih krajev smrti in tragedij«; Anthony Seaton (1996: 15) je t. i. tanaturizem definiral kot »potovanje, katerega motiv je delno ali v celoti želja po dejanskem ali simbolnem srečanju s smrtjo, predvsem, vendar ne izključno, z nasilno smrtjo«; John Beech (2000) je t. i. turizem grozodejstev razumel kot vrsto turizma, ki vodi posameznika k obisku prizorišč holokavsta; Thomas Blom (2000: 26) je t. i. morbidni turizem opredelil kot »potovanje k znamenitostim, ki so osredotočene na nesreče in nenadno nasilno smrt«; Peter Tarlow (2005: 48) je trdil, da je temačni turizem »obiskovanje krajev, kjer so se zgodile tragedije ali omembe vredne smrti, ki še vedno vplivajo na naša življenja«; Dirk Gibson (2006: 47) je postavil enostavno definicijo – »turizem, ki vključuje lokacije, povezane s smrtjo in hudim trpljenjem«; splošno najbolj sprejeta pa je definicija Phillipa Stona (2006: 146), ki pravi, da gre za »potovanje h krajem, povezanim s smrtjo, trpljenjem in z navidezno mračnostjo«.

Če zgolj za orientacijo pogledamo dejansko ponudbo temačnega turizma, opazimo precejšnjo raznolikost, ta pa je vidna tudi pri zapletenejših znanstvenih obravnavah te tematike. Glede na tematiko, motive obiskovalcev in pojavnost je mogoče definirati več različnih vrst tovrstnega turizma (glej tudi Kužnik in Veble 2017a). Ana Paula Fonseca idr. (2016) trdijo, da splošna akademska klasifikacija temačnega turizma temelji na njegovi privlačnosti in motivih za obisk ter obsega:

- turizem vojne in bojišč (rekreativno obiskovanje vojnih prizorišč z namenom turističnega ogleda in zgodovinskega izobraževanja),
- turizem katastrof (obiskovanje krajev, kjer so se pred kratkim zgodile naravne ali kakšne drugačne katastrofe, z namenom ogleda posledic nesreče),
- zaporniški turizem (obiskovanje zaporov s temačno preteklostjo za namen izobraževanja ali zabave),
- pokopališki turizem (obiskovanje pokopališč v želji po ogledu kipov ali drugega okrasja na grobovih znanih ali neimenovanih ljudi ter izobraževanju o njihovem pomenu ali pomenu pokopališča samega),
- turizem duhov (trženje duhov, bodisi za spiritualne, poučno-zgodovinske ali zabaviščne namene),
- turizem holokavsta (obiskovanje krajev, kjer so se odvijali krvavi zgodovinski dogodki, predvsem množični poboji, ki obiskovalce opominjajo na napaake, storjene v preteklosti).

Anthony Seaton (1996), ki temačni turizem definira kot potovanje z motivom dejanskega ali simbolnega srečanja s smrtjo, predlaga razvrstitev dejavnosti temačnega turizma v pet kategorij:

- potovanje z namenom prisostvovanja javnim usmrtitvam,
- potovanje na prizorišča smrti posameznikov ali množic po tem, ko so se te že zgodile,
- potovanje k spomenikom ali krajem poslednjega počitka,
- potovanje z namenom ogleda dokazov o smrti ali njenih simboličnih predstavitev na sicer s smrtjo nepovezanih mestih,
- potovanje na kraje ali prireditve ponovnega uprizarjanja oziroma simulacije smrti.

Amanda Kendle (Spletni vir 8) pa predlaga naslednji način delitve temačnega turizma, ki je v veliki meri tudi odsev današnjega časa, zaznamovanega z vojnami, revščino in brezupom ter s podnebnimi spremembami:

- 'turizem žalovanja' (ang. *grief tourism*) zajema obiskovanje prizorišč tragičnih dogodkov, običajno povezanih z vojno, npr. obiskovanje koncentracijskih taborišč, bojnih prizorišč, pokopališč, krajev tragičnih dogodkov ali zločinov;
- 'turizem katastrof' (ang. *disaster tourism*) zajema obiskovanje krajev velikih naravnih katastrof, kar lahko ovira ponovno vzpostavljanje normalnega življenja v prizadetih skupnostih, po drugi strani pa ponuja možnost priliva denarja;
- 'turizem revščine' (ang. *poverty tourism*) zajema obiskovanje prizorišč velike revščine, s čimer se

4 Več o tem v Šuligoj (2016b) ter Kužnik in Veble (2017a).

lahko pomaga revnim, ki imajo od obiska turistov finančno korist;⁵

- 'samomorilni turizem' (ang. *suicide tourism*) se pojavlja v dveh oblikah. Prva vključuje ljudi, ki potujejo na določeno destinacijo z namenom samomora, pogosto s skokom z znamenitega mejnika. Druga oblika upošteva razne zakone, povezane z evtanazijo v različnih državah, npr. v Belgiji, Nizozemski in Švici;
- 'turizem sodnega dne' (ang. *doomsday tourism*) izhaja iz mišljenja, da je treba pohiteti in obiskati določene zaradi okoljskih problemov in globalnega segrevanja ogrožene kraje (glej tudi Lemelin idr. 2010).⁶

Kot lahko vidimo, je temačni turizem področje z veliko protislovji, predvsem pa odsev kriznih oziroma težkih in neprijetnih trenutkov v času, ko je najhuje že mimo. Pri temačnem turizmu se zaradi neprimernosti in izkoriščanja (etični vidik) hitro srečamo s problemi in konflikti. Razvijanje turistične ponudbe na podlagi smrti in trpljenja drugih se lahko razume kot naslajanje nad človeško nesrečo in vrsta razvedrila (Rolfes 2010). To je še zlasti sporno pri sodobnem temačnem turizmu, povezanem z revščino, s posledicami naravnih katastrof in z drugimi primeri smrti in trpljenja; Senija Causevic in Paul Lynch (2011) to v kritiki temačnega turizma opišeta na primeru Bosne in Hercegovine. V primeru podnebnih sprememb pa turisti ne poskrbijo zgolj za pritek denarja na ogrožena območja, ampak s svojim obiskom krajšajo življenjsko dobo destinacije in s tem zmanjšujejo zaslužek, ki bi ga od turizma imele lokalna pa tudi širša skupnost in druge institucije (Lemelin idr. 2010).

Protislovje se kaže tudi v znanstvenem pomenu, kritikam so namreč podvržene tudi našete tipologije. Gregory Ashworth in Ramí Isaac (2015) ter Tazim Jamal in Linda Lelo (2010) ugotavljajo, da nekatere tipologije zgrešijo bistvo in da »temnost«, ki naj bi izražala jasno povezavo s trpljenjem in smrtjo, sploh ni jasna (logična); že same definicije temačnega turizma kot tudi tanato turizma se navezujejo na smrt in trpljenje, čemur pa tipologije ne sledijo dosledno. Kot problematičen tip tako pri Ani Pauli Fonseca idr. (2016) izpostavlja »turizem duhov«, pri Lei Kužnik in Nini Veble (2017a) pa »paranormalni turizem« in »poučno-zabavni turizem«; tudi tipov, povezanih z nekdanjimi totalitarnimi režimi, ne moremo kar neposredno povezati (zgolj) s smrtjo in trpljenjem. Kakorkoli, s turističnim vodenjem in turizmom na splošno v nekem kraju se danes na obiskovalce prenašajo elementi kolektivne identitete domačinov, utemeljene na preteklosti in spo-

minu nanjo (Bajc 2006). Ti se identificirajo s spominom na kolektivno zgodovino, kar Eviatar Zerubavel (2012) opredeljuje kot »kolektivni spomin«. Ta fenomen v bistvu razume kot skupek spominov na dogodke, osebe, kraje ali obdobja, ki si jih člani neke skupnosti, s katero se ti identificirajo, delijo kot skupina.⁷ Občutek pripadnosti in identifikacija s prostorom, z lokalno zgodovino in s kolektivnim spominom sta močno povezana s kulturno dediščino določenega teritorija (Kravanja 2018; Urošević 2013: 85). Ta identiteta se oblikuje na podlagi skupne preteklosti, ki se je vsi spominjajo, in s stalnim procesom rekonstrukcije te skupne zgodbe. Obisk »temnih« krajev je eno od sredstev za opredeljevanje ali potrjevanje kolektivnih identitet (Light 2017), kar velja tudi za dogodke, ki se odvijajo na teh krajih (Kennell, Šuligoj in Lesjak 2018). Paul Fallon in Peter Robinson (2017) ugotavljata, da se z močno, soustvarjeno izkušnjo, kot je obiskovanje »temnih« krajev, lahko potrjuje družinska identiteta. Med družinskimi člani, ki obiščejo kraj trpljenja in smrti, se oblikuje tesnejša vez, potomci pa se soočijo s spomini svojih prednikov in na sedanost pogledajo skozi njihove oči. Dogodki večjih razsežnosti, kot so vojne, narodne katastrofe in pokoli, pa so del tragičnih obdobij, ki sooblikujejo zgodovino nekega naroda, njegovo dediščino in kolektivni spomin; Auschwitz-Birkenau je bil prvotno ohranjen kot spomin za žrtve in njihove sorodnike, vendar je presegel zgolj pomen spomenika in se razvil v univerzalni simbol holokavsta (White in Frew 2013). V tem pogledu je spominski vidik, kot tudi ostali, ki jih povezujemo z obravnavanimi pojavnimi oblikami (tipi), očitno primeren za obravnavo tudi v kontekstu temačnega turizma.

Smrt in temačni turizem

Na tem mestu bi lahko predstavila številne vidike smrti, a sva se osredotočila le na tiste, ki so pomembni za obravnavano temo. S tem ostajava pri zastavljenih ciljnih in namenih. V tem smislu ugotavljava, da sta bila smrt in mrtvo telo v preteklosti izvzeta iz zahodnega akademskega sveta, a se to stanje spreminja na način, da to ni le biološko ali medicinsko vprašanje, ampak predmet preučevanja v različnih kontekstih, npr. kulturnem, medijskem in turističnem (Stone in Sharpley 2008; Young in Light 2016: 61), kar je razvidno iz naraščajočega števila relevantne literature/virov (Mellor 1992). Kljub temu pa smrt ostaja skrita, tako da je sekvestrirana oziroma ločena od javnega prostora – tako v fizičnem kot idejnem pomenu. Phillip Mellor (1992) trdi, da je smrt eden redkih univerzalnih parametrov, po katerih je zgrajeno tako individualno kot družbeno življenje, vendar se je v zgodovini sociologija ukvarjala skoraj izključno z življenjem na račun zapostavljanja smrti in njene družbene vloge. Da se kljub močni in potencialno

5 Paradoksalno je, da če bi na ta način izboljšali oziroma odpravili njihovo revščino, tovrstnega turizma na tem območju ne bi bilo več. Ta oblika je sicer lahko zelo (etično) sporna.

6 To je samo po sebi nelogično, saj prav povečan obisk na destinaciji ustvarja okoljski pritisk nanjo.

7 Več o tem v Nora (1989); to je primerljivo tudi s Halbwachsovimi (1992) trditvami.

moteči prisotnosti smrti v zasebnem življenju sodobnih ljudi sekvestracija smrti ne bi še naprej odražala v odsotnosti premišljevanja o umrljivosti, bi bilo treba v sociološko proučevanje družbe vključiti tako življenje kot smrt.

Sestavine, povezane s smrtjo, je Robert Kastenbaum leta 1977 (v Spletni vir 9) opredelil kot sistem smrti, ki je »medosebna, sociokulturna in simbolična mreža, prek katere je posameznik povezan s smrtjo/smrtnostjo, družba pa tu nastopa kot mediator«. Kastenbaumov (2007) sistem smrti ima pet sestavin: posameznike (prihajajo v stik s smrtjo), kraje (kjer se srečujemo s smrtjo), čas (obletnice, termini dogodkov in ritualov), objekte/obeležja in simbole/jezik. V tem smislu Tony Walter (2009) trdi, da obstaja več vrst odnosov z mrtvimi in komunikacije z njimi. Zelo razširjena oblika je posredovanje med živimi in mrtvimi z molitvijo v svetiščih, to pa so tudi kraji, kjer se živeči odprejo vodstvu mrtvih. Ljudje poseben odnos z mrtvimi razvijajo tudi skozi skrb zanje z molitvijo in rituali, vključevanjem mrtvih v vsakodnevne pogovore ali obiskovanjem in urejanjem grobov – tako svojcev kot preminulih znanih osebnosti, s katerimi se čutijo povezani in jim tako želijo izraziti spoštovanje. Omeniti je treba še pokopališča, ki so neposredno povezana s smrtjo in z mrtvimi ter so kraji osebne žalosti, žalovanja, spomina in spominjanja (Young in Light 2016). Glavni motivi za obisk so spominjanje, razumevanje in povezava – tako z mrtvimi kot z njihovo kruto usodo. Po drugi strani pa lahko »prisotnost« mrtvih in smrti v obiskovalcih vzbuja travmatične spomine, strah, grozo in depresijo, zato se mnogi takim krajem raje izogonejo (Zheng idr. 2016). Smrt kot temeljni element temačnega turizma je pomembna za razumevanje in relevantnost multidisciplinarnih znanstvenih obravnave te oblike turizma.

Temačni turizem je področje akademskega preučevanja, kjer se raziskovanje dediščine sreča s tematiko smrti (Roberts in Stone 2014). Smrt, ki jo obeležujejo prizorišča temačnega turizma, ni običajna naravna smrt, ki prav tako zaznamuje sodobne zahodne družbe in ljudi, občutljive na nasilno smrt (Walter 2009). Zato Tony Walter pravi, da človeka tako kot novice o katastrofi tudi prizorišča temačnega turizma soočijo s smrtjo in z umrljivostjo, vendar ne z njegovo lastno – razen v primeru, ko trpeče identificira kot prednike svoje družbene skupine ali pa je izjemno občutljiv. Tako medijske novice kot temačni turizem prikazujejo človeško trpljenje in umrljivost v nekakšnem približku njune grozljivosti, vendar to najbrž ni smrt, ki jo bo izkusil tudi sam. Temačni turizem nas torej v bistvu ne sooči s človeškim trpljenjem in z umrljivostjo, ampak le z njunimi določenimi oblikami.

Craig Young in Duncan Light (2016) ugotavljata, da pokopališča in druga prizorišča temačnega turizma še niso izgubila svojega »alternativnega« oziroma marginalnega slovesa, ob nenehnem spreminjanju družbe pa tudi ta postajajo vedno bolj vsakdanja. To se dogaja s koriščenjem tovrstnih krajev za priložne aktivnosti, preučevanje ar-

hitekture ali dediščine kot tudi s temačnim turizmom, ki ljudem te kraje približa, s tem pa tudi smrt. Če torej predpostavljamo, da sta smrt kot taka in trpljenje temelj memorialne dediščine in zato tudi temačnega turizma, potem je prav, da poudarimo še alternativno pojmovanje tovrstnega turizma. Zelo primerno poimenovanje je tanato turizem, beseda *tanato* namreč izvira iz grške besede *thánatos*, kar pomeni 'smrt', z dodatkom turizem pa opredeljujemo potovanja v kraje, povezane s smrtjo, tragedijami, z umori, nesrečami in različnimi naravnimi katastrofami (Korstanje in Ivanov 2012: 57). V tem smislu sta relevantni definiciji tanato turizma Anthonyja Seatona (1996: 240) ter Grahama Danna in Anthonyja Seatona (2001: 24), ki pa se po vsebini bistveno ne razlikujeta od navedb Maximiliana Korstanja in Stanislava Ivanova; termin tanato turizem v strokovni in znanstveni sferi ne dosega prepoznavnosti izraza temačni turizem, ki sam po sebi smrti ne poudarja tako izrazito. Pravzaprav obiskovalci »temačnih krajev spomina« tako izkazujejo empatijo do žrtev (Kidron 2013: 178; Miles 2002; Robb 2009: 56), pri tem pa se ne spominjajo zgolj žrtev konfliktov, ampak tudi preživelih (Winter 2009a). Posameznikom ponujajo priložnost, da s soočanjem s smrtjo drugih razmislijo o smrti – tako svoji kot tuji. Čeprav imajo smrt, umrljivost in trpljenje negativno konotacijo, pa kraji temačnega turizma globoko kontemplacijo omogočajo v okolju, ki ne vzbuja trenutno prežeče groze ali strahu, ampak dopušča razumevanje in sprejemanje (Young in Light 2016). Tony Walter (2009) nadaljnje ugotavlja, da so bila srečanja z mrtvimi in v temnejših odtenkih tovrstnega turizma (po Stonu 2006) zavedanje o nekaterih nenavadnih smrtih v človeški zgodovini na voljo v različnih oblikah in po različnih medijih.

Metodološki pristopi in raziskovalne perspektive

V tem poglavju predstavljamo rezultate analize in ugotovitve, ki iz nje izhajajo. Sinteza rezultatov omogoča dober vpogled v vsebino člankov, zajetih v analizo, in v teme, ki se v njih najpogosteje pojavljajo.

Analiza znanstvenih objav iz baze WoS

V bazi WoS je bilo pod iskano ključno besedo *dark tourism* na dan 4. februarja 2019 340 zadetkov. Med izbiranjem ustreznih člankov za analizo sva najprej izločila vire, ki po obliki in vsebini niso znanstveni članki (znanstvene monografije, poglavja v znanstvenih monografijah, povzetki, zborniki, recenzije ipd.). Izločila sva tudi literaturo, ki ni napisana v angleškem, nemškem, italijanskem, hrvaškem ali slovenskem jeziku (ker so razumljivi avtorjema) ali pa do nje nisva mogla dostopati. Tako sva prišla do 199 člankov, objavljenih v visoko razvrščenih znanstvenih revijah z visokimi znanstvenimi standardi, z mednarodnimi uredniškimi odbori in recenzenti ter uspešnimi znanstveniki na mednarodni ravni. To pomeni, da sva zajela teme, ki so bile ob objavi relevantne in aktualne ter na visoki kakovosti.

stni ravni (za izločena dela tega ne moreva vedno trditi). V zajetih člankih sva identificirala uporabljeno metodologijo raziskovanja in glavne teme, ki jih posamezni članek obravnava. Tako sva izluščila 20 najpogostejših tem, ki se pojavljajo v več kot petih člankih, in jih razvrstila po pogostnosti (glej Tabela 1). Treba je poudariti, da posamezni članki lahko zajemajo več tem.

Tema	Število člankov
Izkušnja obiskovalcev, turistična izkušnja	52
Dediščina	47
Smrt	44
Spomin, spominjanje, komemoracija	42
Motivi obiskovalcev	31
Muzeji	30
Vojna	29
Zapori	18
Turistične in kolektivne zgodbe	17
Avtentičnost	16
Čustva in občutki obiskovalcev	16
Oglaševanje in branding destinacije/de-diščine/spomina	16
Interpretacija	14
Zgodovina	14
Upravljanje destinacije	13
Holokavst	11
Obnovitev in razvoj kraja/destinacije	11
Katastrofa	10
Etika	9
Konflikt	9

Tabela 1: Najpogostejše teme znanstvenih člankov

S temami iz Tabele 1 sva se tako že navezala na prvo raziskovalno vprašanje, katere s temačnim turizmom povezane teme se globalno najpogosteje obravnavajo. Z analizo sva ugotovila, da so ena najpogostejših tem, obravnavanih v zajetih znanstvenih člankih, motivi turistov za obisk destinacije temačnega turizma (glej tudi Bigley idr. 2010). Z motivi pa so povezana pričakovanja, ki jih imajo obi-

skovalci do teh destinacij, in posledično njihova turistična izkušnja ter želja po ponovnem obisku (Chang 2014; Kang idr. 2012; Powell, Kennell in Barton 2018). Ugotovila sva še, da so glede na dognanja avtorjev analiziranih člankov najpogostejši motivi radovednost in želja izvedeti več o dogodku, ki je kraj zaznamoval, osebna izkušnja oziroma povezava obiskovalca s prizoriščem smrti ali trpljenja in pa občutek, ki ga tak kraj ponudi (Beech 2000), v nekaterih primerih tudi dejansko ali simbolno srečanje s smrtjo (Seaton 1996). Poleg samih motivov za obisk destinacij temačnega turizma so se v nekaj člankih avtorji dotaknili tudi razlogov ljudi za zanimanje (in v nekaterih primerih celo navdušenje) za temačni turizem kot tak ter za njegove »temne« značilnosti, ki so nekemu kraju dale pridih mračnosti in ga uvrstile med privlačnosti temačnega turizma (Biran idr. 2014; Stone in Sharpley 2008). Pri tem ne preseneča, da je prav iskanje novih doživetij oziroma izkušenj najbolj izpostavljena (pogosta) tema; sodobni turizem je namreč v praksi zelo orientiran v to smer, kar potrjujejo tudi znanstvene raziskave (glej npr. Cohen idr. 2014; Lepp in Gibson 2008).

Z analizo sva ugotovila, da se med članki o temačnem turizmu smrt kot taka pojavlja v 44 člankih, kar predstavlja 22 odstotkov med vsemi zajetimi. Smrt in umrljivost se pogosto pojavljata v sklopu tanatologije in tanaturizma (Light 2017; Stone 2011, 2012; Stone in Sharpley 2008). Smrt je bila največkrat omenjena v povezavi z naravno katastrofo, s konfliktom, z vojno in genocidom, predvsem holokavstom med drugo svetovno vojno (Miller, Gonzalez in Hutter 2017; Selmi, Tur in Dornier 2012). Razumljivo je, da se v tako velikem številu preučujejo dogodki oziroma obdobja v človeški zgodovini, ki so globoko zaznamovala življenje na osebni, družbeni, nacionalni in kolektivni ravni. Kljub temu da je bila smrt vedno naravni del življenja, večina ljudi z njo ni sprijaznjena, predvsem v primeru krute, nasilne smrti. Kot sva ugotovila v prvem (teoretičnem) delu te raziskave, ponudba temačnega turizma največkrat sloni na nenadni in nasilni smrti (Rojek 1993), dejanskem ali simbolnem srečanju s smrtjo, predvsem, vendar ne izključno, z nasilno smrtjo (Seaton 1996), ter na nesrečah in nenadni nasilni smrti (Blom 2000).

V analiziranih člankih prevladujejo osredinjenost na razloge, ki človeka privedejo do obiska »temne« destinacije (Isaac in Çakmak 2014; Kidron 2013), proces obnove kraja ali destinacije po katastrofi in razvoj turistične ponudbe (Bechtel 2016; Causevic in Lynch 2011; Miller, Gonzalez in Hutter 2017) ter omejitve, dileme in problemi temačnega turizma – etični, etnični, družbeni, upravljavski, okoljski idr. (npr. Carr 2010, Reynolds 2016, Seraphin 2017). Glede na to, da je ta zvrst turizma tesno povezana z bolečimi dogodki, kot so katastrofe, konflikti in vojne, ter s tem z osebnim, narodnim in s kolektivnim spominom, je v analiziranih znanstvenih člankih več avtorjev poudarilo pomembnost avtentičnosti v temačnem turizmu in ustre-

znost zgodb, ki se pripovedujejo in prodajajo – tako njihove vsebine kot načina pripovedovanja teh zgodb javnosti (obiskovalcem) (Podoshen in Hunt 2011; Reynolds 2016; Schäfer 2016). Občutljiva tema je predvsem dediščina polpretekla zgodovine; na določenih območjih je zaradi nezedinjenosti zgodb vpletenih strani še vedno pereč problem (Mansfeld in Korman 2015; Wight 2009; Wight in Lennon 2007). Veliko znanstvenih člankov (Farmaki in Antoniou 2017; Frew 2012; Isaac in Budryte-Ausiejene 2015) je vsaj na kratko omenilo občutje bolečine na teh krajih zaradi težke dediščine, ki sta jo povzročila smrt in trpljenje (kot posledici katastrof, uničenj, nasilja ipd.). Vendar vse omenjeno ne preprečuje razvoja turizma (Causevic in Lynch 2011; Miller, Gonzalez in Hutter 2017).

Pred koncem podpoglavja želiva prikazati še rezultate in s tem odgovor na drugo raziskovalno vprašanje, kateri metodološki pristopi se uporabljajo pri raziskovanju temnega turizma. Tabela 2 jasno kaže na prevlado kvalitativne metodologije, značilne predvsem za humanistične znanosti, deloma tudi za družboslovne. Zgolj štiri odstotke vseh analiziranih raziskav je bilo izvedenih s kombiniranimi metodološkimi pristopi, čeprav bi bilo zaradi zahtevnosti teme pričakovati tudi uporabo bolj celovitejših, bolj poglobljenih, družbeno in geografsko razpršenih ter metodološko kompleksnejših pristopov z vključeno kvalitativno in kvantitativno metodologijo. Smiselnost tega pričakovanja potrjuje zaznani sodobni raziskovalni trend, saj so bili vsi članki z mešano metodologijo objavljeni leta 2015 ali pozneje. Te ugotovitve so skladne tudi s trditvami Ajde Pretnar (2019: 13), da »s prepletanjem različnih metodoloških pristopov in tehnik lahko pojave sočasno spremljamo in opazujemo z več zornih kotov ter tako pridobimo raznoliko ter hkrati poglobljeno in široko znanje«; to se ujema tudi z ugotovitvami nekaterih drugih avtorjev (npr. Ivanova, Creswell in Stick 2006; Johnson in Onwuegbuzie 2004; Johnson, Onwuegbuzie in Turner 2007).⁸

Pristop	Število člankov	Primeri raziskovalnih metod in tehnik
Kvalitativni	155	Analiza primera; pregled literature; opazovanje; fotoanaliza; vizualna analiza; semantična analiza; analiza intervjujev (tudi skupinskih); tematska analiza; ikonološka analiza; primerjalna analiza; etnografska analiza; avtografija; deskriptivna analiza; teoretična razprava; diskurzivna analiza; avtobiografska refleksija; hermenevtska analiza; kategorizacija; netnografija; funkcionalna analiza; meta-analiza; analiza literarnega opusa.
Kvantitativni	36	χ^2 test; korelacija (Pearson's r); ANOVA; eksplorativna in konfirmatorna factorska analiza; klusterska analiza; analiza glavnih komponent; regresijska analiza; t-test; križno tabeliranje; modeliranje strukturnih enačb; deskriptivna empirična analiza.
Mešani	8	Semantična analiza in kvantitativna analiza vsebine; polstrukturirani intervju, opazovanje in empirična analiza; polstrukturirani intervju, opazovanje, netnografija, empirična analiza.

Tabela 2: Raziskovalni pristopi

Analiza znanstvenih objav iz baze COBISS

Poleg analize znanstvenih del iz najvišje razvrščenih revij sva želela preveriti še pogostost obravnavane teme v slovenski bibliografiji. Za izbrano obdobje sva zaznala 22 vpisov v bazo COBISS, a je natančnejši pregled pokazal, da jih samo deset lahko obravnavava kot znanstveni članek; pri tem je treba poudariti, da se eden od teh – Kravanja (2018) – zgolj posredno ukvarja s tematičnim turizmom. Naj poudariva še, da je iskanje temeljilo na isti ključni besedi kot iskanje v tujih bazah, le da sva tu uporabila tudi slovensko različico – tematični turizem. Analizirala sva članke slovenskih avtorjev (tudi v soavtorstvu s tujimi) v

⁸ Kljub temu je treba dodati, da izbrani raziskovalni pristopi vedno izhajajo iz namena, ciljev in raziskovalnih vprašanj/hipotez, kar pomeni, da uporaba mešane metodologije ni vedno potrebna in ne more biti cilj raziskovanja (razen za metodologe).

angleškem⁹ in slovenskem jeziku, pri čemer je znan prevladujoč delež tistih v tujem jeziku. Skrčeni seznam dokazuje, da so znanstvene članke na to temo domači avtorji začeli objavljati relativno pozno, saj prvi datira šele v leto 2015. V vsebinskem smislu je večina analiziranih člankov (vsaj pet od njih) posegala na področje dediščine, zelo prisotna je tudi obravnava oziroma naslanjanje na zgodovinska dejstva, medtem ko so objave o »temačnih dogodkih« ali drugi turistični ponudbi na neki destinaciji pravzaprav v manjšini.

Temačni turizem je v Sloveniji tema, s katero se očitno ukvarjajo predvsem raziskovalci humanističnih znanosti, kar se odraža v tem, da je praktično za vsa dela značilen kvalitativni metodološki pristop. Obravnavane teme so zelo heterogene in jih je pri tako majhnem številu znanstvenih člankov težko razvrstiti v skupine: turistične destinacije, zgodovinska obeležja, ljudska verovanja, pokopališča in grobovi, smrtnost, čarovništvo in čarovniški turizem, paranormalni turizem, prihodek iz turizma, turistični ponudniki, interpretacija, turistični produkt, tanaturizem, komemoracija, kolektivni spomin, upravljanje dediščine, dediščinska politika, velika vojna, soška fronta, Unesco, temačne zgodbe. Tu je treba poudariti še omejitve, ki izhaja iz ključne besede za iskanje. Že primeri Šuligojevih (2016b, 2017b; Kennel, Šuligoj in Lesjak 2018) člankov kažejo, da do popolne evidence znanstvenih del ne moremo priti samo z uporabljenimi ključnimi besedami, a če bi uporabili širši spekter, bi izgubili mednarodno primerljivost rezultatov. To hkrati pomeni, da so enake tudi omejitve raziskave na obeh ravneh, tako na mednarodni kot nacionalni (slovenski).

V povezavi s tretjim raziskovalnim vprašanjem ugotavljava, da slovenska praksa močno odstopa od mednarodne. Slovenske humanistične in družboslovne znanosti pri tej temi tudi v časovnem smislu močno zaostajajo za stanjem/dogajanjem drugje; zgolj trije raziskovalci (samostojno ali v soavtorstvu) se tej temi posvečajo v več znanstvenih besedilih – Lea Kužnik, Tanja Osterman Renault in Metod Šuligoj.¹⁰ Sprevedanost teme pri družboslovcih (tudi v humanistiki niso posebej prodorni) je zaskrbljujoča, saj je turistična dejavnost v slovenskem prostoru (tudi v znanosti) pomembna, nekatere turistične atrakcije pa zelo prepoznavne in obiskane, npr. ostanki soške fronte v Poso-

čju, nekateri spomeniki iz druge svetovne vojne, veliko je prireditev s tovrstno vsebino (tudi na državni ravni), mnoge imajo množično udeležbo, tema in z njo povezani dogodki so zanimivi za medije in politike (politizacija) ipd. Na drugi strani pa, kot je navedeno v uvodnem poglavju, preteklost in z njo povezan spomin precej obremenjujeta slovensko družbo. Raziskovalci bi morali prispevati svojo delež k reševanju s tem povezanih zagat.

Sklep

Temačni turizem je v slovenskem raziskovalnem prostoru obrobna tema, ki se ji posveča le malo domačih raziskovalcev. Obravnava »temačne preteklosti« v zgodovino-pisju ali etnologiji v smislu ohranjanja spomina je pogostejša kot pa obravnava tovrstnega turizma v družboslovju. V tem pogledu je pričujoča raziskava lahko spodbuda, da tudi domači raziskovalci več truda vložijo v raziskovanje tega področja, saj dinamična zgodovina, ostaline preteklosti in sodobni turistični trendi to prav gotovo omogočajo. Sodobni globalni turistični tokovi in trendi so usmerjeni v iskanje nove izkušnje, novega znanja ipd., kar bi veljalo izkoristiti na vseh ravneh, vključno z akademsko; prepletanje aplikativnega raziskovanja z oblikovanjem sodobnih turističnih produktov bi imelo sinergijske učinke. Na ta način bi lahko tudi druge kraje spomina in ne le tiste, povezane z zares mednarodno prepoznavno soško fronto, predstavili na spoštljiv/dostojanstven, a še vedno tujcem zanimiv način, in to ne zgolj kot turistično pristočasno aktivnost.

Skladno z namenom sva v raziskavi kompleksno analizirala znanstvene objave v 11-letnem obdobju. Ugotovila sva, da so na vrhu seznama 20 najpogostejših tem, povezanih s temačnim turizmom, naslednje: izkušnja obiskovalcev, turistična izkušnja, dediščina, smrt, spomin, spominjanje, komemoracija in motivi obiskovalcev. Ugotovila sva tudi, da ni enotne terminologije v angleškem jeziku – npr. *dark tourism*, *thanatourism*, *morbid tourism*, *fatal attractions*, *sombre tourism*, *fright tourism*, *atrocitiy tourism*, *grief tourism*, *trauma tourism*, *tourism of memory* ali *memorable tourism* – medtem ko se je v Sloveniji uveljavil izraz temačni turizem. Glavna omejitev pričujoče raziskave je, da sva upoštevala le pojem 'temačni turizem' in njegov najpogosteje uporabljeni angleški izraz *dark tourism*. V nadaljnjih raziskavah bo torej to terminološko pestrost pri izdelavi tovrstnih analiz v družboslovju in humanistiki treba upoštevati. Predvsem v družboslovju (tudi slovenskem) z robustnejšimi kvantitativnimi metodami in s posploševanjem obstaja precej prostora za raziskovanje temačnega turizma kot nadgradnje oziroma razširitve vedenja, ki smo ga pridobili pretežno s kvalitativnimi raziskovalnimi pristopi. Komplementarna uporaba enih in drugih pristopov znotraj enotnih kompleksnejših raziskav pa bi bila v vsakem primeru izjemno dobrodošla. Kot kažejo podatki, gre trend raziskovanja temačnega turizma v tej smeri; temu bi bilo smiselno slediti tudi v slovenski znanosti.

9 Člankov v nekem drugem jeziku niti nisva zaznala.

10 Informacijska sistema SICRIS in COBISS pokažeta, da je Lea Kužnik od leta 2015 objavila dva izvira in en pregledni znanstveni članek, en kratki znanstveni članek, dva znanstvena prispevka na konferenci ter en samostojni znanstveni sestavek v monografiji; Tanja Osterman Renault je objavila dva samostojna znanstvena sestavka v monografiji in en znanstveni prispevek na konferenci, medtem ko je Metod Šuligoj objavil tri izvirne znanstvene članke, en samostojni znanstveni sestavek v monografiji in dva prispevka na znanstveni konferenci. Vsi naštetni avtorji so na temo temačnega turizma objavljali samostojno ali v soavtorstvu. Drugih parametrov, npr. citiranosti objav v revijah iz baze WoS-a, nisva preverjala.

Literatura

- ASHWORTH, Gregory: The Memorialization of Violence and Tragedy: Human Trauma as Heritage. V: Brian Graham in Peter Howard (ur.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Aldershot: Ashgate Publishing, 2008, 231–344.
- ASHWORTH, Gregory, in Rami K. Isaac: Have we Illuminated the Dark? Shifting Perspectives on »dark« tourism. *Tourism Recreation Research* 40 (3), 2015, 316–325.
- BAJC, Vida: Collective Memory and Tourism: Globalizing Transmission through Localized Experience. *Journeys* 7 (2), 2006, 1–14.
- BECHTEL, Delphine: Remembrance Tourism in Former Multicultural Galicia: The Revival of the Polish-Ukrainian Borderlands. *Tourism and Hospitality Research* 16 (3), 2016, 206–222.
- BEECH, John: The Enigma of Holocaust Sites as Tourist Attractions – the Case of Buchenwald. *Managing Leisure* 5 (1), 2000, 29–41.
- BIGLEY, James D., Choong-Ki Lee, Jinhyung Chon in Yooshik Yoon: Motivations for War-related Tourism: A Case of DMZ Visitors in Korea. *Tourism Geographies* 12 (3), 2010, 371–394.
- BIRAN, Avital, Wei Liu, Gang Li in Victoria Eichhorn: Consuming Post-Disaster Destinations: The Case of Sichuan, China. *Annals of Tourism Research* 47 (July 2014), 2014, 1–17.
- BLOM, Thomas: Morbid Tourism – a Postmodern Market Niche with an Example from Althorp. *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography* 54 (1), 2000, 29–36.
- CARR, Gilly: Shining a Light on Dark Tourism: German Bunkers in the British Channel Islands. *Public Archaeology* 9 (2), 2010, 64–84.
- CAUSEVIC, Senija, in Paul Lynch: Phoenix Tourism: Post-Conflict Role. *Annals of Tourism Research* 38 (3), 2011, 780–800.
- CHANG, Te-Yi: Dark Tourism: The Effects of Motivation and Environmental Attitudes on the Benefits of Experience. *Revista Internacional de Sociologia* 72 (Extra 2), 2014, 69–86.
- COHEN, Scott A., Girish Prayag in Miguel Moital: Consumer Behaviour in Tourism: Concepts, Influences and Opportunities. *Current Issues in Tourism* 17 (10), 2014, 872–909.
- DANN, Graham M. S., in A. V. Seaton: Slavery, Contested Heritage and Thanatourism. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration* 2 (3–4), 2001, 1–29.
- FALLON, Paul, in Peter Robinson: »Lest We Forget«: A Veteran and Son Share a »Warfare Tourism« Experience. *Journal of Heritage Tourism* 12 (1), 2017, 21–35.
- FARMAKI, Anna, in Katerina Antoniou: Politicising Dark Tourism Sites: Evidence from Cyprus. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes* 9 (2), 2017, 175–186.
- FOLEY, Malcolm, in J. John Lennon: JFK and Dark Tourism: A Fascination with Assassination. *International Journal of Heritage Studies* 2 (4), 1996, 198–211.
- FOLEY, Malcolm, in J. John Lennon: Dark Tourism: A Ethical Dilemma. V: Malcolm Foley, J. John Lennon in Gillian Maxwell (ur.), *Hospitality, Tourism and Leisure Management: Issues in Strategy and Culture*. London: Cassell, 1997, 153–164.
- FONSECA, Ana Paula, Claudia Seabra in Carla Silva: Dark Tourism: Concepts, Typologies and Sites. *Journal of Tourism Research & Hospitality* (2), 2016, 1–6.
- FREW, Elspeth A.: Interpretation of a Sensitive Heritage Site: The Port Arthur Memorial Garden, Tasmania. *International Journal of Heritage Studies* 18 (1), 2012, 33–48.
- GIBSON, Dirk C: The Relationship between Serial Murder and the American Tourism Industry. *Journal of Travel & Tourism Marketing* 20 (1), 2006, 45–60.
- HALBWACHS, Maurice: *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- HROBAT VIRLOGET, Katja. O molku v etnografiji: Od skrivnosti do travme in neskladnih spominov. *Traditiones* 46 (1/2), 2017, 83–100.
- ISAAC, Rami Khalil in Erdiņ Çakmak: Understanding Visitor's Motivation at Sites of Death and Disaster: The Case of Former Transit Camp Westerbork, the Netherlands. *Current Issues in Tourism* 17 (2), 2014, 164–179.
- ISAAC, Rami K. in Laurencija Budryte-Ausiejene: Interpreting the Emotions of Visitors: A Study of Visitor Comment Books at the Grūtas Park Museum, Lithuania. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism* 15 (4), 2015, 400–424.
- IVANKOVA, Nataliya V., John W. Creswell in Sheldon L. Stick: Using Mixed-Methods Sequential Explanatory Design: From Theory to Practice. *Field Methods* 18 (1), 2006, 3–20.
- JAMAL, Tazim, in Linda Lelo: Exploring the Conceptual and Analytical Framing of Dark Tourism: From Darkness to Intentionality. V: Richard Sharpley in Philip R. Stone (ur.), *Tourist Experience: Contemporary Perspectives*. London: Routledge, 2010, 29–42.
- JOHNSON, R. Burke, in Anthony J. Onwuegbuzie: Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time has Come. *Educational Researcher* 33 (7), 2004, 14–26.
- JOHNSON, R. Burke, Anthony J. Onwuegbuzie in Lisa A. Turner: Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research* 1 (2), 2007, 112–133.
- KANG, Eun-Jung, Noel Scott, Timothy Jeongyeol Lee in Roy Ballantyne: Benefits of Visiting a »Dark Tourism« Site: The Case of the Jeju April 3rd Peace Park, Korea. *Tourism Management* 33 (2), 2012, 257–265.
- KASTENBAUM, Robert J.: *Death, Society, and the Human Experience*. Boston, MA: Allyn & Bacon, 2007.
- KAVREČIČ, Petra: Pričevalci preteklosti, avanturisti in drugi popotniki na Krasu in v Istri pred modernim turizmom. *Acta Histriae* 19 (4), 2011, 683–702.
- KAVREČIČ, Petra: *Turizem v avstrijskem primorju: Zdravilišča, kopaljšča in kraške jame (1819–1914)*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015.
- KAVREČIČ, Petra: »Sacro Pellegrinaggio«: Visits to World War I Memorials on the Soča/Isonzo Front in the Interwar Period. *Etnološka tribina* 47 (40), 2017, 141–160.
- KENNEL, James, Metod Šuligoj in Miha Lesjak: Dark Events: Commemoration and Collective Memory in the Former Yugoslavia. *Event Management* 22, 2018, 945–963.

- KIDRON, Carol A.: Being there Together: Dark Family Tourism and the Emotive Experience of Co-Presence in the Holocaust past. *Annals of Tourism Research* 41 (April 2013), 2013, 175–194.
- KLABJAN, Borut: Nation and Commemoration in the Adriatic: The Commemoration of the Italian Unknown Soldier in a Multi-national Area. *Acta Histriae* 18 (3), 2010, 399–424.
- KORSTANJE, Maximiliano Emanuel, in Stanislav Hristov Ivanov: Tourism as a Form of New Psychological Resilience: The Inception of Dark Tourism. *CULTUR – Revista de Cultura e Turismo* 6 (4), 2012, 56–71.
- KRAVANJA, Boštjan: Dediščina soške fronte kot izhodišče za razmislek o sodobnih pristopih k dediščinski politiki. *Etnolog* 28, 2018, 105–122.
- KUŽNIK, Lea, in Nina Veble: Dediščina z območja občin Brežice in Krško kot osnova za razvoj temnega turizma. *Etnolog* 27, 2017a, 143–160.
- KUŽNIK, Lea, in Nina Veble: Memento Mori – identifikacija temačnih zgodb pokopališč v občinah Brežice in Krško kot podlaga za razvoj temnega turizma. *Glasnik SED* 57 (3/4), 2017b, 99–109.
- LEMELIN, Harvey, Jackie Dawson, Emma J. Stewart, Pat Maher & Michael Lueck: Last-chance Tourism: The Boom, Doom, and Gloom of Visiting Vanishing Destinations. *Current Issues in Tourism* 13 (5), 2010, 477–493.
- LEPP, Andrew, in Heather Gibson: Sensation Seeking and Tourism: Tourist Role, Perception of Risk and Destination Choice. *Tourism Management* 29 (4), 2008, 740–750.
- LIGHT, Duncan: Progress in Dark Tourism and Thanatourism Research: An Uneasy Relationship with Heritage Tourism. *Tourism Management* 61 (August 2017), 2017, 275–301.
- MANSFELD, Yoel, in Tally Korman: Between War and Peace: Conflict Heritage Tourism along Three Israeli Border Areas. *Tourism Geographies* 17 (3), 2015, 437–460.
- MELLOR, Philip A.: Death in High Modernity: The Contemporary Presence and Absence of Death. *The Sociological Review* 40 (1), 1992, 11–30.
- MILES, Stephen Thomas: Auschwitz: Museum Interpretation and Darker Tourism. *Annals of Tourism Research* 29 (4), 2002, 1175–1178.
- MILLER, DeMond Shondell, Christopher Gonzalez in Mark Hutter: Phoenix Tourism within Dark Tourism: Rebirth, Rebuilding and Rebranding of Tourist Destinations Following Disasters. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes* 9 (2), 2017, 196–215.
- NORA, Pierre: Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations* 26, 1989, 7–24.
- PODOSHEN, Jeffrey S., in James M. Hunt: Equity Restoration, the Holocaust and Tourism of Sacred Sites. *Tourism Management* 32 (6), 2011, 1332–1342.
- POWELL, Raymond, James Kennell in Christopher Barton: Dark cities: A Dark Tourism Index for Europe's Tourism Cities, Based on the Analysis of DMO Websites. *International Journal of Tourism Cities* 4 (1), 2018, 4–21.
- PREECE, Tanaya, in Garry Price: Motivations of Participants in Dark Tourism: A Case Study of Port Arthur, Tasmania. V: Chris Ryan, Stephen Page in Michelle Aicken (ur.), *Taking Tourism to the Limits: Issues, Concepts and Managerial Perspectives*. Oxford: Elsevier, 2005, 191–197.
- PRETNAR, Ajda: Računska antropologija: Razvoj področja in metodološki izziv. *Glasnik SED* 59 (1), 2019, 7–16.
- REYNOLDS, Daniel: Consumers or Witnesses? Holocaust Tourists and the Problem of Authenticity. *Journal of Consumer Culture* 16 (2), 2016, 334–353.
- ROBB, Erika M.: Violence and Recreation: Vacationing in the Realm of Dark Tourism. *Anthropology and Humanism* 34 (1), 2009, 51–60.
- ROBERTS, Catherine, in Philip Stone: Dark Tourism and Dark Heritage: Emergent Themes, Issues and Consequences. V: Ian Convery, Gerard Corsane in Peter Davis (ur.), *Displaced Heritage: Responses to Disaster, Trauma and Loss*. Woodbridge, Suffolk: The Boydell Press, 2014, 9–18.
- ROJEK, Chris: *Ways of Escape*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1994.
- ROLFES, Manfred: Poverty Tourism: Theoretical Reflections and Empirical Findings Regarding an Extraordinary Form of Tourism. *GeoJournal* 75 (5), 2010, 421–442.
- SCHÄFER, Stefanie: From Geisha Girls to the Atomic Bomb Dome: Dark Tourism and the Formation of Hiroshima Memory. *Tourist Studies* 16 (4), 2016, 351–366.
- SEATON, Anthony: Guided by the Dark: From Thanatopsis to Thanatourism. *International Journal of Heritage Studies* 2 (4), 1996, 234–244.
- SEATON, Tony: Encountering Engineered and Orchestrated Remembrance: A Situational Model of Dark Tourism and Its History. V: Philip R. Stone, Rudi Hartmann, Tony Seaton, Richard Sharpley in Leanne White (ur.), *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*. London: Palgrave Macmillan, 2018, 9–31.
- SELMİ, Nouredine, Camille Tur in Raphaël Dornier: To what Extent May Sites of Death Be Tourism Destinations? The Cases of Hiroshima in Japan and Struthof in France. *Asian Business & Management* 11 (3), 2012, 311–328.
- SERAPHIN, Hugues: Terrorism and Tourism in France: The Limitations of Dark tourism. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes* 9 (2), 2017, 187–195.
- STONE, Philip R.: A Dark Tourism Spectrum: Towards a Typology of Death and Macabre Related Tourist Sites, Attractions and Exhibitions. *Turizam* 54 (2), 2006, 145–160.
- STONE, Philip R.: Dark Tourism and the Cadaveric Carnival: Mediating Life and Death Narratives at Gunter von Hagens' Body Worlds. *Current Issues in Tourism* 14 (7), 2011, 685–701.
- STONE, Philip R.: Dark Tourism and Significant Other Death: Towards a Model of Mortality Mediation. *Annals of Tourism Research* 39 (3), 2012, 1565–1587.
- STONE, Philip R., in Richard Sharpley: Consuming Dark Tourism: A Thanatological Perspective. *Annals of Tourism Research* 35 (2), 2008, 574–595.

STUDEN, Andrej: Vpliv železnice na potovalno kulturo ter začetke turizma v 19. stoletju. *Prispevki za novejšo zgodovino (Kresalov zbornik)* 46 (1), 2006, 51–64.

ŠULIGOJ, Metod: Impact of the Great War on the Conditions for the Development of the Hospitality Industry in Gorizia/Görz/Gorica and its Surroundings. *Historický časopis* 64 (3), 2016a, 431–449.

ŠULIGOJ, Metod: Memories of War and Warfare Tourism in Croatia. *Annales, Series Historia et Sociologia* 26 (2), 2016b, 259–270.

ŠULIGOJ, Metod: Bright and Dark Sides of Dark Tourism in Slovenia. V: *Book of Proceedings of Fourth Congress of Geographers of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, 17.–19. 11. 2016*. Sarajevo: Geografsko društvo u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2017a, 799–809.

ŠULIGOJ, Metod: Warfare Tourism: An Opportunity for Croatia? *Economic Research – Ekonomska istraživanja* 30 (1), 2017b, 439–452.

TARLOW, Peter: Dark Tourism: The Appealing »Dark« Side of Tourism and More. V: Marina Novelli (ur.), *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases*. Amsterdam: Elsevier, 2005, 47–58.

TUNBRIDGE, John E., in Gregory J. Ashworth: *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley & Sons, 1996.

UROŠEVIĆ, Nataša: Pula as a Multicultural and Intercultural City – Croatian Candidates for the European Capital of Culture 2020. V: Eva-Nicoleta Burdusel idr. (ur.), *Cultural Encounters the Mosaic of Urban Identities. Seventh Interdisciplinary Conference of the University Network of the European Capitals of Culture*. Marseille: University Network of the European Capitals of Culture, 2013, 82–96.

WALTER, Tony: Dark Tourism: Mediating between the Dead and the Living. V: Richard Sharpley in Philip R. Stone (ur.), *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol: Channel View Publications, 2009, 39–55.

WHITE, Leanne, in Elspeth Frew: *Dark Tourism and Place Identity: Managing and Interpreting Dark Places*. London: Routledge, 2013.

WIGHT, Craig: Contested National Tragedies: An Ethical Dimension. V: Richard Sharpley in Philip R. Stone (ur.), *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol: Channel View Publications, 2009, 129–144.

WIGHT, Craig, in J. John Lennon: Selective Interpretation and Eclectic Human Heritage in Lithuania. *Tourism Management* 28 (2), 2007, 519–529.

WINTER, Caroline: The Shrine of Remembrance Melbourne: A Short Study of Visitors' Experiences. *International Journal of Tourism Research* 11 (6), 2009a, 553–565.

WINTER, Caroline: Tourism, Social Memory and the Great War. *Annals of Tourism Research* 36 (4), 2009b, 607–626.

WINTER, Caroline: Battlefield Visitor Motivations: Explorations in the Great War Town of Ieper, Belgium. *International Journal of Tourism Research* 13 (2), 2011, 164–176.

YOUNG, Craig, in Duncan Light: Interrogating Spaces of and for the Dead as »Alternative Space«: Cemeteries, Corpses and Sites of Dark Tourism. *International Review of Social Research* 6 (2), 2016, 61–72.

ZERUBAVEL, Eviatar: *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: University of Chicago Press, 2012.

ZHENG, Chunhui, Jie Zhang, Lili Qian, Claudia Jurowski, Honglei Zhang in Bingjin Yan: The Inner Struggle of Visiting »Dark Tourism« Sites: Examining the Relationship between Perceived Constraints and Motivations. *Current Issues in Tourism* 21 (15), 2016, 1710–1727.

Spletni viri

Spletni vir 1: BENEDIK KREITMAYER, Katja, Ksenija Kováčec Naglič, Zvezdana Koželj, Magda Miklavčič Pintarič, Jelka Pirkovič, Franc J. Zakrajšek in Gojko Zupan: Navodila za pripravo predloga za vpis v register nepremične kulturne dediščine, 14. 10. 2014; http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razvidi/RKD_Nepremicna/RKD_opis_navodila_09.pdf, 2. 5. 2019.

Spletni vir 2: Commission of the European Communities – Eurostat, Organisation for Economic Co-operation and Development, World Tourism Organization in United Nations Statistics Division: Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework, 2001; https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_80e.pdf, 3. 1. 2019.

Spletni vir 3: NOMME, Maarja: Dark Tourism, b. n. 1; https://www.ttu.ee/public/k/Kuressaare-kolledz/Kolledz/Summer_school/Dark_Tourism_Survey_Results_Aalborg.pdf, 7. 1. 2019.

Spletni vir 4: Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau; <http://auschwitz.org/en/>, 17. 3. 2019.

Spletni vir 5: Chernobyl, 2019; <http://wikitravel.org/en/Chornobyl>, 17. 3. 2019.

Spletni vir 6: Government of the Republic of Croatia: Recommendations adopted by the council for dealing with the consequences of undemocratic regimes, 2018; <https://vlada.gov.hr/recommendations-adopted-by-the-council-for-dealing-with-the-consequences-of-undemocratic-regimes/23539>, 23. 8. 2019.

Spletni vir 7: COBISS, 2018; <https://www.cobiss.si/>, 24. 12. 2018.

Spletni vir 8: KENDLE, Amanda: Dark Tourism: A Fine Line Between Curiosity and Exploitation, 24. 1. 2008; <http://www.vagabondish.com/dark-tourism-travel-tours/>, 5. 4. 2019.

Spletni vir 9: DOKA, Kenneth J.: Death System. Encyclopedia of death and dying, b. n. 1; <http://www.deathreference.com/Da-Em/Death-System.html>, 10. 7. 2018.

Researching Dark Tourism Methodological Approaches and Research Perspectives

Dark tourism, as tourism involving travel to sites associated with human suffering, death and tragedy, is a marginal topic in the Slovenian research area and only a handful of domestic researchers have focused on it, at the international level, however, it is undoubtedly a more attractive research topic. Treating the “dark past” within historiography or ethnology in terms of preserving memory is more common than addressing this type of tourism in the social sciences. This also includes exploring the relationship to death, the dead and memory. Hence, contemporary global tourism flows and trends are focused on finding new experiences, new knowledge, etc., which should be discussed (and linked with dark tourism) at all levels, including the academic.

The purpose was to identify the scope of dark tourism topics that are discussed in high-ranking academic papers on the international level and separately in Slovenia. The results were obtained using a systematic review and a meta-analysis of papers from the Web of Science (WoS) and COBISS bibliographic databases for a period of eleven years. It was found that the following topics are at the top of the list of the 20 most common topics: visitor experience, tourist experience, heritage, death, memory, remembrance, commemoration and visitor motives. As previously pointed out, in Slovenian social sciences and humanities, such topics are rarely discussed in the context of tourism. Slovenian scholars, using qualitative approaches, highlight mainly heritage and historical perspectives. In addition, it was found that there is no uniform terminology in English – e.g. dark tourism, thanatourism, morbid tourism, fatal attractions, sombre tourism, fright tourism, atrocity tourism, grief tourism, trauma tourism, memory tourism or memorable tourism are used – while in Slovenia the term “temačni turizem” came to be used consistently. The main limitation of this research is that only the key word “temačni turizem” and its most commonly used English counterpart dark tourism have been taken into account. Therefore, further research will need to consider this terminological diversity when making such analyses. Especially in the social sciences (including Slovenian) with a more robust quantitative methodology and possibility of generalisation, there is considerable space for exploring dark tourism as an upgrade or extension of the knowledge gained mainly through qualitative approaches. However, a complementary use of both approaches within a single, more complex research project would in any case be extremely welcome.

